

Святун О.*

КОНСУЛЬСЬКИЙ ЗАХИСТ ОСІБ, ЯКІ ЗВИНУВАЧУЮТЬСЯ У ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІЙ ЗІ ШПИГУНСТВОМ ТА ЗАГРОЗІ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

The article focuses on main approaches toward the problem of providing consular assistance to nationals under the charges of espionage and illegal activity against national security. In this context the main objectives of the aforesaid piece are to work out some universal attitudes to the problem which allows Ukrainian consuls to be more effective providing consular assistance to our citizens abroad.

Усвідомлюючи можливу епатажність згаданої теми, автор робить спробу вивчення проблематики виключно з правової точки зору, насамперед, з позиції надання вчасного та дієвого консульського захисту громадянину держави, який з об'єктивних чи суб'єктивних причин був затриманим правоохоронними органами іноземної країни і підозрюється/обвинувачується у скоєнні діяльності пов'язаної із загрозою національній безпеці цієї країни.

Слід зазначити, що в консульському праві залишається дуже багато так званих «білих плям» невивчених тем і надання захисту особі, що обвинувачується у шпигунській діяльності є однією з них. Зрозуміло, що в умовах радянської цензури вивчати згадане явище можливо було лише за умови відповідних допусків та виключно у закритих спеціалізованих виданнях. Водночас, у розвинутому демократичному світі шпигунські скандали незважаючи на спроби їх утаємнення у більшості випадків стають відкритими для суспільства преш за усе завдяки діяльності незалежних та демократичних засобів масової інформації.

Зовнішньополітична діяльність України у консульській сфері регулюється багатьма національними нормативно-правовими актами, серед яких насамперед: Конституція України від 28 червня 1996 року, Указ Президента України «Про Положення про Міністерство закордонних справ України» від 3 квітня 1999 року, Указ Президента України «Про Положення про дипломатичну службу в Україні» від 16 липня 1993 року, Указ Президента України «Про Консульський Статут України» від 2 квітня 1994 року, Розпорядження Президента України «Про Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 року.

Водночас, діяльність органів зовнішньої розвідки України регулюється Законами України «Про розвідувальні органи України» та «Про службу зовнішньої розвідки України», відповідними Указами України та іншими законодавчими актами. При цьому одними з головних принципів діяльності згаданих органів є законність та дотримання прав і свобод людини.

До вступу у силу Віденської конвенції про консульські зносини, особам, які обвинувачувалися в шпигунстві, часто відмовляли у консульському захисті. Як шпигуни (цей термін Оппенгейм визначив як «секретні агенти держави, направлені за кордон з метою

* здобувач кафедри міжнародного приватного та митного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доц. Кучер Б.І.

отримання нелегальної інформації щодо військових та політичних секретів»), вони не мали офіційного статусу відповідно до міжнародного права, і, у разі затримання, отримували сурове покарання.[10] Наприклад, полковник Рудольф Іванович Абель, радянський агент ув'язнений за шпигунство, був засуджений до тридцяти років позбавлення волі та штрафу у розмірі 3000 доларів США. Два американські громадянина, Джон Т. Доуні та Річард Г. Фектау, були обвинувачені в Китаї у шпигунській діяльності та засуджені до двадцяти років ув'язнення кожен.

Коли Роберт А. Вогелер, Ізраель Джейкобсон та Едгар Сандерс начебто зізналися у шпигунській діяльності, в якій їх обвинувачували угорські органи влади, вони утримувалися у в'язниці без права листування та спілкування з родичами або захисником. У справі щодо кореспондента Асошіейтед Прес Уільяма Н. Оатіса, якого також обвинувачували у шпигунстві, чехословацькі органи влади не дозволили посадовцям США відвідувати його, доки він не відсидів у в'язниці 12 місяців.

У справі Фредеріка С. Бергхурна, професора Йельського університету, спеціаліста з Радянського Союзу, який був заарештований у Москві наприкінці жовтня 1963 р. за обвинуваченням у шпигунстві, після певної затримки радянські органи влади повідомили Посольство США про арешт, однак неодноразові намагання Посольства отримати дозвіл на відвідування затриманого консульською посадовою особою так і не мала успіху. Це примусило Посла США Фоя Д. Колера заявити протест щодо факту «невиправдано тривалого періоду часу між арештом американського громадянина та нотифікацією про це посольству», а також звернутися до уряду Радянського Союзу з вимогою «невідкладного доступу» до професора Бергхурна. Врешті після особистого втручання покійного Президента США Дж.Кеннеді, професор Йельського університету був звільнений та висланий за межі Радянського Союзу.[2]

Подібна доля спіткала Френсіса Гарі Пауерса, пілота сумнозвісного розвідницького літака У-2, збитого 1 травня 1960 року у Радянському Союзі. Більш як два місяці посадові особи Сполучених Штатів марно зверталися за дозволом відвідати його у в'язниці.

Відмови радянських органів влади у вищезазначених випадках прямо суперечили заяві Радянського Союзу на адресу Сполучених Штатів від 1933 року щодо права консула бути нотифікованим протягом трьох днів у великих містах та семи днів у віддалених районах про арешт громадянина США, а також право американського консула відвідати таких громадян «невідкладно». Зміст цих прав на вчасну нотифікацію та консульський доступ був знову підтверджений у Консульській конвенції між США та СРСР 1964 р. При цьому, слід відзначити, що не робиться жодних виключень щодо осіб, обвинувачених у шпигунській діяльності чи то в заяві 1933 р., чи то в Консульській конвенції між США та СРСР, чи то у Віденській конвенції.

У відомій Справі Вінна 1962 р., яка стосувалася першого британця, коли-небудь обвинуваченого в шпигунстві в Радянському Союзі з часів Справи Метрополітана- Вікерса стосовно шести британських інженерів у 1933 р., радянський уряд тримав Вінна, управляючого директора лондонської фірми «Mobile exhibitions Ltd.», без права листування та спілкування протягом шести місяців, поки британському консулу було дозволено його відвідати. Протягом цього періоду часу лише дружині британського громадянина було дозволено відвідати чоловіка. Угорський уряд, який першим заарештував та утримував цього британського громадянина протягом тижня перед тим, як екстрагувати його до Радянського Союзу (країни проти якої ним було вчинено більшість злочинів), навіть не надав відповіді на запит британської консульської посадової особи відвідати пана Вінна. Незабаром Вінна було засуджено до восьми років позбавлення волі. Радянський громадянин, Олег Пеньковський, якого проходив по справі разом з ним, був засуджений до

смертної кари. Крім того, сім британських та п'ять американських дипломатів, втягнені до процесу щодо шпигунства, були оголошені «*personae non gratae*».[2]

Однак не всім обвинуваченим шпигунам було відмовлено у відвідуванні консула. Органи влади Єгипту дозволили Британському генеральному консулу Безілу Джадду відвідати Джеймса Суінборна, Чарльза Піттака, Джеймса Зарба та Джона Торнтон Стенлі, які у 1956 р. були обвинувачені у шпигунстві.

З набуттям чинності Віденською конвенцією консульські візити затриманих або ув'язнених громадян, включаючи обвинувачених у шпигунстві, стали скоріше нормою, ніж виключенням. З цього приводу можна навести два випадки. Ніколас Данилофф, американський кореспондент «U.S. News & World Report» в Москві, був заарештований 30 серпня 1986 р. за «участь в акті шпигунства». Наступного дня у в'язниці Лефортово на північно-східній частині Москви його відвідала його дружина та Генеральний консул США. Джон Ф. Бьорнс, голова Пекінського бюро «New York Times» був затриманий за підозрою у «проникненні до зони, забороненої для іноземців, збиранні розвідницької інформації та шпигунстві». Оскільки він мав подвійне громадянство Британії та Канади, йому було дозволено бути відвіданим протягом трьох днів з моменту затримання британським консулом Френком Севеджем та представником Посольства США Лінн Ноа. Після перебування під вартою протягом шести днів його було вислано за межі Китаю.

Консульський доступ надавався навіть по відношенню до взятого в полон американського громадянина Юджина Хазенфаса, який займався військовою діяльністю проти Нікарагуа. Так, американська посадова особа в м. Манагуа отримала дозвіл відвідати Юджина Хазенфаса, взятого в полон з літака, збитого над Нікарагуа 5 жовтня 1986 р., під час транспортування зброї нікарагуанським повстанцям.

Навіть таке серйозне порушення режиму безпеки, як посадка літака молодим чоловіком із Західної Німеччини, Матіасом Рустом, на Червоній площі в Москві після того, як він обійшов радянську протиповітряну оборону на відстані більше 400 миль від Хельсінкі до Москви, не створило перешкоди для трьох посадовців Федеративної Республіки Німеччини на чолі з Начальником консульського відділу Посольства Герхардом Шрьомбгенсом щодо отримання дозволу на відвідування Руста у в'язниці Лефортово для 30-хвилинної зустрічі після арешту. Два високі радянські посадовці, Міністр оборони Сергій Соколов та Головнокомандуючий повітряними силами Олександр Колдунов, були відправлені у відставку як відповідальні за недотримання безпеки – однак правила щодо консульського доступу були ретельно дотримані.[2]

З набуттям чинності Віденською конвенцією надання консульського захисту затриманим або ув'язненим громадянам, включаючи обвинувачених у шпигунстві, стали загально прийнятою нормою міжнародного права. Такий захист має надаватися згідно з усіма загальноприйнятими стандартами з моменту підтвердження належності до громадянства. При цьому консульська посадова особа має вимагати від країни перебування негайної нотифікації факту арешту/затримання громадянина своєї країни.

Література

1. Булавко Ю. В. Консульская защита прав граждан за рубежом: Учеб.-метод. пособие [для студентов специальности «Международ. Право»] / Ю. В. Булавко, В. А. Боровик; Под науч. ред. Л. В. Лойко; Бел. гос. ун-т. - Мн.: ФУСТ БГУ, 2004. - 79 с.
2. Lee Luke T. Consular Law and Practise. – New York. – 1991. – pp. 124 – 131.
3. United States Foreign Relations. – 1902. – p. 877.
4. Schwerzenberger G. International Law. - . 1957., I. – p. 201.
5. Right Quincy. The Strengthening on International Law. // Recueil des Courts. – 1959-III.- 1.- p. 182.

6. Waldock H. Human Rights in Contemporary International Law and the Significance of the European Convention. // *International and Comparative Law Quarterly*. – 1965. – 11. – L. Q. 3.
7. Задорожня Г. Захист прав громадян України за кордоном: дипломатичний захист та консульська допомога // *Український часопис міжнародного права*. – 2004. - № 4. – с. 94 – 98.
8. Borchard Edwin M. *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad or the Law of International Claims*. – Buffalo, New York. -2003. – 929 p.
9. Dunn Frederick Sherwood. *The Protection of Nationals: a Study of Application of International Law*. – Baltimore. – 1932. – 225 p.
10. Oppenheim L.F.L. *International law, a treatise*. - London, New York. – 1912. – Pp. 838-9.